

Introducción

Notas para un centenario

Recóllese neste volume unha escolma dos textos que serviron de base ás palestras no ciclo de tres congresos que, co gallo do centenario da fundación das Irmandades da Fala, primeira organización que formulou a concepción de Galicia como nación e, xa que logo, como suxeito de dereitos políticos colectivos, foron realizados polo Consello da Cultura Galega os días 6 e 7 de outubro de 2016, 18 e 19 de outubro de 2017 e 4 e 5 de outubro de 2018. En cada un deles abordáronse cuestións específicas arredor de tres eixes centrais, que conferiron coherencia ao conxunto dos relatorios presentados e que tentaron achegarse ao nacemento e primeiros pasos das Irmandades e do movemento galeguista dende 1916, encadrándoos nos seus tres contextos condicionantes. En primeiro lugar, o contexto europeo e global. A seguir, o ámbito peninsular, con especial atención a Portugal, Cataluña e o País Vasco. E, finalmente, a peculiar dimensión americana que conferían á experiencia galega a temperá interacción do galeguismo político coa diáspora radicada en Cuba, a Arxentina, o Uruguai, Portugal e outros países e a súa proxección nela.

No primeiro congreso (2016), coordinado por X. M. Núñez Seixas, pasouse revista, xogando de maneira complementaria coas escalas global, europea e local, ao contexto internacional que acompañou e condicionou o xurdimento do nacionalismo galego. Aquel estivo marcado pola eclosión da cuestión das nacionalidades durante a Primeira Guerra Mundial, a irrupción do principio de autodeterminación nacional na política internacional da man dos revolucionarios rusos e bolxeviques, primeiro, e da recepción dos principios enunciados polo presidente Woodrow Wilson dende 1917, despois, con fitos singulares como a

rebelión irlandesa da Pascua de 1916, o xurdimento de varios Estados nacionais de nova fasquía sobre as ruínas dos imperios multinacionais europeos e mais a extensión da «vaga» wilsoniana a diversos puntos da Europa occidental, que pola súa vez foi obxecto de múltiples lecturas.

A sección I, «As Irmandades da Fala no seu contexto europeo», nítrese en boa medida dalgúns dos resultados daquel congreso, cuxos resultados viron a luz en lingua inglesa no 2020, dentro da prestixiosa colección centrada no *cultivo nacional das culturas* dirixida polo profesor Joep Leerssen na editorial Brill (Leiden/Boston), co título *The First World War and the Nationality Question in Europe: Global Impact and Local Dynamics*, editado por X. M. Núñez Seixas. Dese volume ofrécese aquí en versión galega catro capítulos, incluídos na sección inicial deste libro. En primeiro lugar, o adicado por Joep Leerssen (Universidade de Amsterdam) á circulación transnacional de modelos de renacemento cultural e política entre as diversas periferias e nacionalidades de Europa no longo século XIX, con cume na Gran Guerra. En segundo lugar, e da autoría de X. M. Núñez Seixas (Universidade de Santiago de Compostela/Consello da Cultura Galega), o relativo á recepción e influxo na evolución dos movementos nacionalistas da Europa occidental dos novos principios políticos relativos á cuestión das nacionalidades que foron espallados durante o conflito por parte dos bandos contendentes, con especial atención á «miraxe wilsoniana» e mais á difusión do novo concepto de autodeterminación nacional, fusión da autodeterminación liberal como consentimento dos gobernados e do principio das nacionalidades. En terceiro lugar, o adicado por Ramón Villares (Universidade de Santiago de Compostela) aos ecos europeos que influíron na transformación do galeguismo en Galicia, no que o nacemento das Irmandades da Fala se encadra no seu contexto peninsular e europeo, con especial atención ás pegadas que a rebelión de Pascua e a evolución do movemento nacionalista irlandés deixaron nas nacentes Irmandades da Fala, nos seus principios e na súa evolución. E, en cuarto lugar, a contribución de Johannes Kabatek (Universidade de Zürich), na

que sitúa a reivindicación lingüística das Irmandades da Fala e a súa demanda para o galego dun status de lingua oficial e culta no contexto europeo do seu tempo, centrándose de xeito particular nas transferencias culturais e nas influencias do catalanismo contemporáneo.

Engádense a esa sección primeira dous relatorios, un deles presentado en orixe ao congreso de 2017, obra de Justo Beramendi (Universidade de Santiago de Compostela), verbo da cultura política nacente do nacionalismo galego inaugurada polas Irmandades da Fala, propondo unha perspectiva anovada sobre a transcendencia e legado dese movemento. Pola súa banda, a contribución de Ramón Máiz (Universidade de Santiago de Compostela), relativa á vía alternativa á Europa das nacionalidades, dos Estados e das minorías, ofrecida por intelectuais como o escritor austríaco Robert Musil, cuxa obra literaria é un bo exemplo das ambigüidades que moitos intelectuais cosmopolitas e partidarios dunha convivencia de diversas culturas e esferas de identificación atoparon no apoxeo do principio das nacionalidades e mais a desaparición do vello mundo dos imperios multiétnicos europeos no 1918.

O segundo congreso (2017), coordinado por Ramón Máiz, pasou revista ao contexto peninsular, tanto español como portugués, que arrodeou o xurdimento das Irmandades da Fala. Ofrecécese aquí en forma de capítulos específicos varios dos artigos presentados. Isabel Burdiel (Universidade de Valencia), dende unha óptica biográfica e literaria, esculca nas opcións identitarias e literarias dunha escritora como Emilia Pardo Bazán, achegada a varios dos postulados rexionalistas pero reticente á escrita en galego e mais aos novos postulados nacionalistas que naceron pouco denantes da súa morte no 1921. Pola súa banda, Borja de Riquer i Permanyer (Universidade Autónoma de Barcelona) debulla as estratexias do sobranceiro líder político do catalanismo reformista no tempo das Irmandades, Francesc Cambó, quen promoveu unha estratexia de expansión e alianza con outras forzas nacionalistas ou rexionalistas ao longo do Estado entre 1917 e 1919, co fin de reformar e descentralizar asemade o Estado español da

Restauración, estratexia na que tamén se incluíron como parceiras nalgúns momentos as Irmandades. José Luis de la Granja (Universidade do País Vasco) expón a paralela evolución do nacionalismo vasco no período da Primeira Guerra Mundial e da posguerra, caracterizado polo afondamento das divisións entre pragmáticos (Comunión Nacionalista Vasca) e radicais *aberrianos*, que levaría a unha escisión do movemento no 1921, ben como a aparición dalgúns gromos de heterodoxia liberal e republicana dentro do maioritariamente católico movemento nacionalista.

O terceiro congreso (2018), coordinado por Ramón Villares e X. M. Núñez Seixas, esculcou nas dimensións transatlánticas e diaspóricas do emerxente nacionalismo galego, que axiña virou os ollos cara ás colectividades de emigrantes galaicos que estaban a medrar e artellarse en cidades como A Habana, Bos Aires, Montevideo e, nunha medida algo menor, Lisboa, amais de Río de Xaneiro, México D. F. e Nova York. X. M. Núñez Seixas analiza así no seu capítulo dúas cuestións entretecidas. Por unha banda, a relación entre os nacionalismos europeos e as súas comunidades diaspóricas dende mediados do século XIX, prestando especial atención ás modalidades de interacción entre os migrantes e as reivindicacións culturais e políticas dos nacionalismos nas súas terras de orixe, e incidindo en que a relación non ha verse como unha exportación de ideas e modelos dende a «metrópole» ás comunidades da diáspora, senón como unha transferencia que opera nas dúas direccións. Nunha segunda parte, aplica esas reflexións ao caso concreto da potente comunidade galega na Arxentina, que se convertería dende comezos dos anos vinte nun sobranceiro apoio externo, referente político nalgúns sentidos e fornecedor de líderes para o movemento galeguista no dealbar da Segunda República, grazas en parte ao feito de os galeguistas, a diferenza dunha póla arredista que seguiu o seu camiño, conquistaren o liderado dunha das máis importantes entidades galegas da diáspora, a Federación de Sociedades Gallegas da Arxentina, nada no 1921.

A seguir, Henrique Monteagudo (Universidade de Santiago de Compostela) aborda dende o punto de vista da sociolingüística histórica o papel da lingua galega nas colectividades de emigrantes, nomeadamente en Bos Aires e na Habana, as súas funcións e as reivindicacións que tiñan entre elas e mais a dialéctica entre o modelo de lingua culta exportado polos galeguistas e asumido en parte polos seus correligionarios actuantes na diáspora, por unha banda, e as expresións escritas de lingua popular patentes en obras de teatro, poesías e textos políticos producidos fóra do ámbito do galeguismo, adoito máis eficaces por seren máis próximas á lingua falada e familiar dos migrantes, pola outra.

Pola súa vez, Alfonso Iglesias Amorín (Universidade de Santiago de Compostela) ocúpase da recepción inicial e do rápido crecemento e devalo do novo galeguismo das Irmandades na colectividade galega da Habana, de onde xurdiran nas décadas anteriores estímulos e apoios para o rexionalismo finisecular e para a fundación da Academia Galega. Como reflicte Iglesias, a Xuntanza Nazonalista Galega d'Habana converteuse nunha das principais Irmandades canto ao número de afiliados, mais a súa capacidade de actuación política foi limitada dentro da comunidade galaicocubana, como tamén o foi a incidencia do minoritario e peculiar grupo arredista xurdido na Habana arredor de Fuco Gómez. Dende 1922-23, cadrando coa crise económica que afectou fondamente á illa, a diminución da relevancia sociopolítica da comunidade galaicocubana na propia Galicia e a actitude condescendente de moitas asociacións galegas de Cuba coa ditadura de Primo de Rivera, A Habana deixou de ser un polo de referencia para o galeguismo metropolitano. Porén, a súa pegada nas Irmandades foi fundamental e duradeira, alén das expresións organizativas de carácter político. Fíxose así patente na biografía de varios dos seus líderes e expoñentes intelectuais, en primeiro lugar no propio Antón Villar Ponte, mais tamén en Xulio Sigüenza ou Roberto Blanco Torres, entre outros tantos, como devagar debulla no seu capítulo Emilio Ínsua (IES A Basella, Vilagarcía de Arousa).

Outros núcleos da diáspora galega foron menos numerosos, mais non por iso o galeguismo das Irmandades da Fala deixou de ter pegada neles. Pilar Cagiao Vila (Universidade de Santiago de Compostela) describe con precisión a evolución do galeguismo no seo da colectividade galega do Uruguai dende o século XIX até os anos trinta, salientando a súa vinculación ao galeguismo porteño, mais tamén as peculiaridades da adopción dos postulados galeguistas na beira oriental do Río da Prata. Pola súa banda, Carlos Pazos Justo (Universidade do Minho) esculca polo miúdo na recepción do galeguismo e, con carácter máis xeral, na evolución dos sentimentos identitarios nunha colectividade galega adoito esquecida nos estudos migratorios, como foi a de Lisboa, nutrida en boa parte por emigrantes do Baixo Miño. O autor salienta ademais as peculiaridades desa recepción, a tensión entre adscrición hispánica e iberismo/lusismo e o feito de que o contexto fose o dunha República (a única en Europa, xunto con Francia, denantes de 1917). En fin, Raúl Soutelo Vázquez (Universidade de Santiago de Compostela) ofrece nun amplo percorrido unha documentada perspectiva verbo da interpretación do fenómeno migratorio por parte do galeguismo, ben como da influencia americana na axencia sociopolítica de moitos retornados nas zonas agrarias e semiurbanas do país, que contribuíron así a inserir novas formas e repertorios de mobilización social e axitación política.

O conxunto dos capítulos deste volume brindan unha perspectiva caleidoscópica, por veces con liñas de fuga coincidentes, sobre o tempo das Irmandades, pero converxendo nun enfoque compartido coa finalidade de facer dialogar a experiencia galega con Europa e con América, como decote propoñían os membros do Grupo Nós e das Irmandades, que definiron *A Nosa Terra* como voceiro do «Idearium da Hirmandade da Fala en Galicia e nas colonias gallegas d'América e Portugal». Consonte esta orientación, o obxectivo dos congresos organizados polo Consello da Cultura Galega non foi centrar o debate unicamente na evolución interna na propia Galicia, nos ámbitos político-ideolóxico, social ou cultural, do movemento galeguista nas súas orixes, un eido ben cultivado pola

historiografía existente, ao que adicaron varios congresos outras institucións que sen dúbida descubriron lagoas, abriron camiños e forneceron abondosos matices. Pola contra, escolleuse unha perspectiva global, propia das olladas cruzadas e transnacionais, na que se enmarcase o nacemento das Irmandades no mundo e no espazo que máis influenciaba e condicionaba as escollas e experiencias da maioría da sociedade galega naquela altura: o europeo, o ibérico e mais o transatlántico. Cremos que os resultados cumpren de xeito satisfactorio coas expectativas dos organizadores e dos coordinadores desta publicación. Con todo, será o público lector quen poida xulgalo.

Ramón Villares, Xosé M. Núñez Seixas, Ramón Máiz
Editores

Santiago de Compostela, outubro de 2020